

วิทยาลัยวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏ

สังคมธรรมาธิปไตย

รศ.ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ และคณะ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต

วิทยาลัยอุตสาหกรรมสังคม
มหาวิทยาลัยรังสิต

สังคมธรรมมาธิปไตย

รศ.ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์

รศ.ดร.สมชาย ภคภาสน์วิวัฒน์

รศ.วิทยากร เขียงกุล

รศ.วุฒิสาร ตันไชย

นายแพทย์พลเดช ปิ่นประทีป

ดร.สุริยะใส กตะศิลา

ทิพย์พาพร ตันติสุนทร

ดร.ธีรารุณี คงปรีชา

ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง

ดร.สุวิทย์ พูลศิลป์

ผศ.ดร.ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน

อาจารย์บุญส่ง ชเลธร

ผศ.ดร.ฉัตรวิญญ์ องค์กรสิงห์

สังคมนาธิปไต

รอนศาสตราจารยฺ ดร.สังคิต ปรียะรังสรร์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

สังคมนาธิปไต.-- ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยรังสิต, 2560.

296 หน้า.

1. สังคมนาธิปไตกับศิลปกรรมจรรยา. I. สังคิต ปรียะรังสรร์. II. ชื่อเรื่อง.

323.3

ISBN 978-616-421-024-0

พิมพ์ครั้งที่

มิถุนายน 2560

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรังสิต ถนนพหลโยธิน อำเภอเมืองปทุมธานี
จังหวัดปทุมธานี 12000 โทร. 0 2997 2200-30

อำนวยการผลิต

อานันท์ หาญพาณิชย์พันธ์

กองบรรณาธิการ

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง อ.บุญส่ง ชเลธร อานันท์ หาญพาณิชย์พันธ์
ผศ.ดร.ฉัตรวิญญ์ องค์กรสิงห์ ดร.สุริยะใส กตะศิลา
อ.เกียรติชัย พงษ์พานิช ญัฐพร ไกรยวงศ์

บรรณาธิการฝ่ายศิลป์

มาริสา ซาติยาภา

ปกและภาพประกอบ

มาริสา ซาติยาภา

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์ 45/12-14 หมู่ 4
แขวงบางขุน เขตบางกรวย จังหวัดนนทบุรี 11130

ISBN

978-616-421-024-0

จำนวนหน้า

296 หน้า

จำนวนพิมพ์

2,000 เล่ม

ราคา

250 บาท

พิเศษลด 10 % สำหรับการมารับที่วิทยาลัยนวัตกรรมการสังคม

สำหรับการสั่งซื้อทางไปรษณีย์ ฟรีค่าจัดส่ง

ขอทราบรายละเอียด ติดต่อนางสาวญัฐพร ไกรยวงศ์

โทร. 08 6871 4737, 0 2533 9697

อีเมลล์ miwa2_96@hotmail.com

บัญชีธนาคารไทยพาณิชย์ สาขามหาวิทยาลัยรังสิต เลขที่บัญชี 406-397101-6

สงวนลิขสิทธิ์ © ตาม พรบ. ลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537

ห้ามคัดลอก ถ่ายเอกสาร หรือพิมพ์ หรือนำไปเก็บในระบบที่สามารถถ่ายเทข้อมูลได้ ไม่ว่าบางส่วนหรือ
ทั้งหมดของหนังสือนี้ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากวิทยาลัยนวัตกรรมการสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

• คำนำ •

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์พระประมุขได้เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันกินเวลารวมแล้วกว่า 80 ปี

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานดังที่กล่าวถึงข้างต้น สังคมไทยตกอยู่ในวัฏจักรของความชั่วร้ายคือมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรสลับกับการทำรัฐประหารยึดอำนาจโดยคณะทหารมาโดยตลอด และไม่มีคำมั่นสัญญาจากผู้หนึ่งผู้ใดหรือสถาบันใดที่จะสามารถยืนยันได้ว่าวัฏจักรของความชั่วร้ายนี้จะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

สาเหตุสำคัญที่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของไทยไม่มีเสถียรภาพมาโดยตลอด ก็เป็นเพราะว่าพรรคการเมืองและนักการเมืองที่ได้รับชัยชนะจากการเลือกตั้งทั่วไปจนสามารถจัดตั้งรัฐบาลได้สำเร็จไม่สามารถก้าวข้ามปัญหาการทุจริต และประพฤติมิชอบได้ พวกเขาใช้อำนาจที่ได้รับับันทานมิตจากประชาชนที่มีสิทธิเลือกตั้งไปโกงกินในโครงการจัดซื้อจัดจ้างต่างๆ ที่มาจากงบประมาณรายจ่ายประจำปีของรัฐบาล มีการวิ่งเต้นขอสัมปทานเพื่อผูกขาดสินค้าและบริการจากภาครัฐ มีการประมาดการกันโดยนักวิชาการว่าขนาดของการทุจริตที่บรรดานักการเมืองที่เป็นรัฐบาลได้ร่วมมือกับข้าราชการและนักธุรกิจในช่วง 10 ปีสุดท้ายนี้ น่าจะอยู่ระหว่าง 300,000-500,000 ล้านบาทต่อปี

การทุจริตที่เป็นไปอย่างกว้างขวางและเกิดขึ้นมาตลอดในรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียโอกาสในการลงทุนจากต่างประเทศ และยังทำให้ความสามารถในการแข่งขันทางด้านธุรกิจของไทยกับต่างประเทศพลอยลดลงตามไปด้วยอย่างน่าเสียดาย ผลที่ติดตามมาคือสินค้าและบริการของภาครัฐด้อยคุณภาพกว่าที่ควรจะเป็น รวมทั้งยังทำให้คนไทยต้องสูญเสียโอกาสในการจ้างงาน ตลอดจนสวัสดิการของภาครัฐ งานการศึกษา และสาธารณสุขต้องลดลงตามไปด้วย

ระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมากล่าวได้ว่า เป็นประชาธิปไตยสำหรับชนชั้นนำ (Elite) ของสังคมโดยเฉพาะ ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลคือกลุ่มนักธุรกิจขนาดใหญ่ ตำรวจ ทหาร ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ภาครัฐเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้นโยบายการแก้ปัญหาให้แก่คนชั้นกลางระดับล่าง และกลุ่มคนพื้นฐานส่วนใหญ่ของประเทศคือ เกษตรกร คนงาน พ่อค้าแม่ค้า หาบเร่ คนจน คนพิการ และกลุ่มที่ประกอบอาชีพรับจ้างขายแรงงานจึงได้ประโยชน์น้อยมากจากระบอบประชาธิปไตยของไทย

การล้มระบอบประชาธิปไตยที่มาจากการเลือกตั้งโดยคณะทหารทุกครั้งมาจากการกล่าวอ้างถึงการทุจริตของนักการเมืองเป็นเหตุผลสำคัญเสมอ แต่น่าเสียดายที่นโยบาย

ของรัฐบาลทหารก็ไม่มีใครแตกต่างจากของพรรคการเมืองและนักการเมืองมากนัก เพราะ คณะทหารส่วนใหญ่แล้วมักมีความคุ้นเคยกับนักธุรกิจขนาดใหญ่ตำรวจ ทหาร ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ภาครัฐเหมือนกับนักการเมือง

ดังนั้นนโยบายของรัฐบาลคณะทหารจึงมุ่งขับเคลื่อนประเทศไทยโดยอาศัยทุนของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ และทุนของรัฐเป็นหลัก โดยทิ้งกลุ่มคนชั้นกลางระดับล่างและกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสไว้ข้างหลัง แต่ชะตากรรมของคณะรัฐบาลทหารหลายคณะต้องพบจุดจบเพราะ สาเหตุจากปัญหาการคอร์รัปชันเช่นเดียวกับนักการเมืองเหมือนกัน

หนังสือ “สังคมธรรมาธิปไตย” เล่มนี้เป็นการขานรับแนวความคิดของ ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยรังสิต ที่ปรารถนาจะเห็นสังคมประชาธิปไตยที่มีลักษณะ พิเศษเฉพาะตัวของสังคมไทยเอง ที่สำคัญสังคมธรรมาธิปไตยที่ว่านี้จะต้องสามารถตอบโจทย์ สำคัญๆ ของประเทศได้อาทิเช่นระบอบการปกครองแบบใหม่นี้ต้องมีความสามารถในการ ควบคุมปัญหาทางการเมืองที่ขาดคุณธรรมและจริยธรรมที่ใช้เงินมาซื้ออำนาจทางการเมือง แล้วใช้อำนาจทางการเมืองไปแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจได้ ปัญหาที่นักการเมืองจะเข้าสู่อำนาจทางการเมืองได้ควรเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความรู้ ความสามารถในการบริหารบ้านเมืองด้วยความโปร่งใสและคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมหรือ ผลประโยชน์ของชาติยิ่งกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว

การสร้างสังคมธรรมาธิปไตยเป็นสังคมอุดมคติเป็นความรู้ชุดใหม่ และเป็นวาทกรรม ใหม่ของสังคมไทย สังคมแบบนี้จะค่อยๆ เกิดขึ้นและเติบโตได้อย่างมีอนาคตก็ต้องเริ่มต้น จากการให้ความรู้และความคิดผ่านการศึกษาให้แก่นักเรียน นักศึกษา ประชาชน เกษตรกร พนักงาน ลูกจ้าง นักการเมือง นักธุรกิจ ทหาร ตำรวจและเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ ฯลฯ ความรู้ ชุดใหม่นี้จะต้องแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าสังคมธรรมาธิปไตยนั้น มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศนี้มากกว่าระบอบประชาธิปไตยที่มาจากการเลือกตั้งแบบเดิม ในด้านไหนบ้างและดีกว่าอย่างไร หากสังคมธรรมาธิปไตยเป็นความรู้ชุดใหม่ที่สามารถ ทำหน้าที่ในการส่งเสริมคนดีให้มีโอกาสในการทำงานเพื่อสาธารณะประโยชน์ได้ดีกว่าระบอบ ประชาธิปไตยแบบเก่าจริงแล้วไซ้ร ในท้ายที่สุดแล้วคนที่มีความรู้ความคิดและมีจิตสำนึก แบบสังคมธรรมาธิปไตยจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งพลังส่วนนี้จะขับเคลื่อนสังคมไทย ไปสู่การปฏิรูปสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความเชื่อ และการเมืองอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

สังคีต พิริยะรังสรรค์

29 เมษายน 2560

• คำนิยม •

มหาวิทยาลัยรังสิตได้นำเสนอแนวความคิดเรื่อง “สังคมธรรมาธิปไตย” ในฐานะที่เป็นทั้งกระบวนการและจุดหมายของสังคม หรือมุ่งสร้างสังคมที่ยึดถือประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่เป็นเป้าหมายสูงสุด

นอกจากนี้ คำว่า “ประชาธิปไตย” ที่มหาวิทยาลัยนำเสนอยังครอบคลุมถึงแนวทางการดำเนินงานต่างๆ เช่น การเมือง การปกครอง การเศรษฐกิจ และการบริหารจัดการในทุกระดับด้วย

แนวความคิดนี้ ถูกนำเสนอตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2511 และหลังจากนั้น มหาวิทยาลัยรังสิตก็นำแนวความคิดนี้มากำกับการบริหาร การดำเนินงานของมหาวิทยาลัยในทุกด้าน ทั้งด้านการบริหารจัดการ การเรียนการสอน และกิจกรรมนักศึกษา และสิ่งนี้คือที่มาของการกำหนดตราสัญลักษณ์ใหม่ และการกำหนดวิสัยทัศน์ใหม่ ที่ว่า “มหาวิทยาลัย คือ ชุมพลังแห่งปัญญาของชาติ เพื่อปฏิรูปประเทศไทย สู่สังคมธรรมาธิปไตย”

หลังจากนั้น ฝ่ายวิชาการของมหาวิทยาลัย ก็ได้สร้างวิชาธรรมาธิปไตย และกำหนดให้นักศึกษาทุกคนต้องลงทะเบียนเรียน พร้อมๆ กับการสร้างบรรยากาศแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างกว้างขวางทั้งภายในมหาวิทยาลัยและการสื่อสารกับสังคมภายนอก

กระบวนการสร้างความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสังคมธรรมาธิปไตยของมหาวิทยาลัยรังสิต มิได้ปิดกั้นว่าความคิดของใคร กลุ่มใด คือสิ่งที่ถูกต้องที่สุด แต่เราส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และทุกคนสามารถร่วมกันสร้างคำนิยาม หรือความหมายได้อย่างกว้างขวาง ภายใต้หลักความเชื่ออันเดียวกันว่า สังคมที่ดี คือสังคมที่ประกอบด้วยธรรม สังคมที่ยึดถือความถูกต้อง และผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ

หนังสือรวมข้อเขียนเรื่องสังคมธรรมาธิปไตย ที่วิทยาลัยนวัตกรรมการสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต ได้รวบรวมและจัดพิมพ์ครั้งนี้ ก็เป็นอีกมิติหนึ่งของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้คณาจารย์และนักศึกษา ได้สามารถยกระดับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสังคมธรรมาธิปไตยได้สูงขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ เป็นพลังทางปัญญา ให้เราได้ร่วมกันผลักดันสังคมไทยอันเป็นที่รักยิ่งของเราให้ก้าวไปสู่ความเป็นสังคมธรรมาธิปไตย ได้เร็ววัน

ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์

อธิการบดีมหาวิทยาลัยรังสิต

• สารบัญ •

	หน้า
คำนำ	3
คำนิยาม	5
จากสังคมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยสู่สังคมนิยมประชาธิปไตย รศ.ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์	8
• ภาคการเมือง	
ธรรมาภิบาลกับประชาธิปไตย รศ.ดร.สมชาย ภคภาสน์วิวัฒน์	30
ประชาธิปไตย/ประชาธิปไตย บทวิเคราะห์ทางด้านสังคม การศึกษา และวัฒนธรรมทางการเมือง รศ.วิทยากร เชียงกุล	44
การกระจายอำนาจเพื่อการยกระดับประชาธิปไตย และเสริมสร้างความเป็นธรรม รศ.วุฒิสาร ตันไชย	62
ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมไทยในการต่อต้านคอร์รัปชัน นายแพทย์พลเดช ปิ่นประทีป	94
ภาวะผู้ตาม : กรณีศึกษาจากปรากฏการณ์มวลมหาประชาชน ดร.สุริยะใส กตะศิลา	112
• ภาคเศรษฐกิจ	
ระบบเศรษฐกิจการตลาดเพื่อสังคม ทิพย์พาพร ตันติสุนทร	138
ระบบทุนนิยมที่ยั่งยืน ดร.ธีราวุฒิ คงปรีชา	158

• ภาควัฒนธรรม

ธรรมาธิปไตยเพื่อความยุติธรรมสำหรับสังคมไทย

ศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุว่าด้วยธรรมนิยมและธัมมิกสังคมนิยม 180
ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

ธรรมาธิปไตยจากมุมมองพุทธธรรม

ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน 192

• ภาควัฒนธรรม

อุม่แสง ดอนคา นาดันจัน: นวัตกรรมสังคม

และข้อบ่งชี้ของสังคมธรรมาธิปไตย 210

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง

การแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยสถาบันการเงิน

ดร.สุวิทย์ พูลศิลป์ 226

สังคมสวัสดิการกับการสร้างสังคมธรรมาธิปไตย

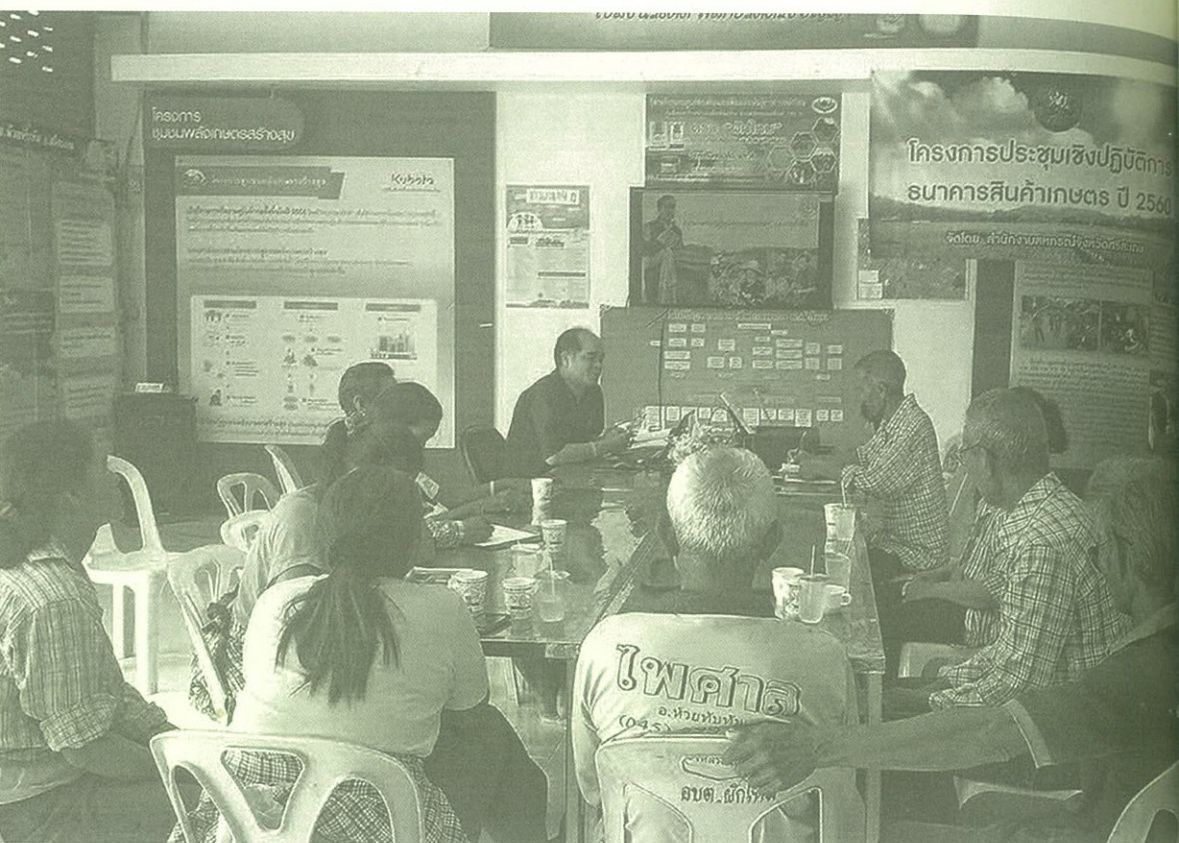
ผศ.ดร.ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน 256

สวัสดิการสังคม : สวัสดิการประชาชน

อาจารย์บุญส่ง ชเลธร 268

สิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมทางสังคม

ผศ.ดร.ฉัตรวรรณษ์ อดิสงห์ 284

อุ้มแสง ดอนคา นาทันจัน นวัตกรรมสังคม และข้อบ่งชี้ของสังคมธรรมาธิปไตย

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง

อาจารย์พิเศษ วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม

มหาวิทยาลัยรังสิต

กรอบเบื้องต้น

บทความนี้ มุ่งที่จะค้นหาคุณลักษณะของ “สังคมธรรมาธิปไตย” โดยเบื้องต้นขอให้ความหมายคำๆ นี้ หมายถึง การปกครองที่ประชาชนมีส่วนร่วมสร้างตามหลักการว่าด้วยความชอบธรรม โดยตั้งอยู่บนฐานความเป็นไปตามกระบวนการของสังคม ซึ่งเป็นการผสมความหมายของคำ 3 คำเข้าด้วยกัน คือ สังคม+ธรรม+ประชาธิปไตย (การปกครองโดย/ของประชาชน) และเป็นการให้ความหมายตามลักษณะของ “ประชาธิปไตยทางตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Direct or Participatory Democracy) ซึ่งเป็นหนึ่งในสามรูปแบบของประชาธิปไตยตามแนวคิดของเดวิด เฮลด์ (David Held) โดยอีกสองแบบ เฮลด์ อธิบายว่าเป็น “ประชาธิปไตยแบบเสรีและเลือกตั้งผู้แทน (Liberal or Representative Democracy) และ “ประชาธิปไตยภายใต้พรรคการเมืองพรรคเดียว” (Democracy Based on a One Party) (Held, 1993)

ความจำเป็นที่จะต้องค้นหารูปแบบคุณลักษณะของ “สังคมธรรมาธิปไตย” ก็เพราะว่า

ประชาธิปไตยแบบเสรีและเลือกตั้งผู้แทน ที่เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายมาก่อนหน้านี้ เริ่มถดถอยและไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะแก้ปัญหาที่ซับซ้อนได้ ไดมอนด์ (Diamond, 2015) ผู้ก่อตั้งและบรรณาธิการวารสารประชาธิปไตยของมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ชี้ว่า “...ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2006 (พ.ศ. 2549) เป็นต้นมา พัฒนาการของประชาธิปไตย ประสบภาวะชะงักงัน ไม่มีจำนวนประเทศที่ใช้ระบบเลือกตั้งเพิ่มขึ้น...” ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้ ยังถูกวิพากษ์ถึงความชอบธรรมในการกำหนดกฎหมายและการปกครอง ไม่สามารถกระจายความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้ทั่วถึงได้ ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน การบริการด้านสาธารณสุข การจัดบริการด้านการศึกษา และความขัดแย้งทางสังคม ฯลฯ ยิ่งไปกว่านั้นประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศที่กำลังเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น จีน หันไปนิยมประชาธิปไตยภายใต้พรรคการเมืองพรรคเดียวมากกว่าแบบเลือกตั้งผู้แทน หลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยที่มีการใช้ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้มานานหลายสิบปี กลับเผชิญสภาวะหวนกลับหลังของการพัฒนาประชาธิปไตย พร้อมกับเน้นระบบอำนาจนิยม (Authoritarianism) และคาดกันว่าประเทศของแอฟริกาจะไม่มีประสบการณ์ของการพัฒนาประชาธิปไตยที่จะก้าวผ่าน “คลื่นสุดท้ายของการพัฒนาประชาธิปไตย” เหมือนกับประเทศในภูมิภาคอื่น (Last Wave of Democratization) (Diamond, 2015; Saxer, 2009)

การค้นหาสังคมธรรมาธิปไตยตามบทความนี้ จะศึกษาตัวอย่างของการจัดการวิสาหกิจชุมชน ที่ได้รับรางวัลวิสาหกิจ-สัมมาชีพ ประจำปี พ.ศ. 2559¹ ซึ่งเป็นรางวัลที่กำหนดขึ้นโดยมูลนิธิสัมมาชีพตามปณิธานของ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ประธานที่ปรึกษาคณะกรรมการมูลนิธิ ที่ได้ให้คำชี้แนะเป็นแนวทางส่งเสริมการรวมตัวเพื่อประกอบอาชีพของชุมชน ว่า “...สัมมาชีพเป็นการประกอบอาชีพที่หลักการ ไม่เบียดเบียนตัวเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และให้สมาชิกมีรายจ่ายน้อยกว่ารายได้...” ทั้งนี้รางวัลดังกล่าวมีเกณฑ์พิจารณา 5 มิติดังนี้ ประกอบด้วย

- 1) มิติจริยธรรมการประกอบการ
- 2) ความเข้มแข็งของการรวมกลุ่ม
- 3) ความสามารถในการจัดการธุรกิจ
- 4) การส่งผลลัพธ์ต่อชุมชน และ
- 5) นวัตกรรม

1 เอกสารประกอบรายงานคณะกรรมการตัดสินรางวัลวิสาหกิจชุมชน-สัมมาชีพ เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2560 ที่โรงแรมแกรนด์ เมอร์เคียว ฟอรั่ม กรุงเทพฯ

โดยเรื่องของนวัตกรรมนี้ จะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบตามลักษณะของ
คำนิยามที่สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์ และคณะ ได้กำหนดไว้ 3 ประการ คือ

- 1) การสร้างสรรค์สิ่งขึ้นใหม่ (Newness)
- 2) การพัฒนาจากความรู้และความคิดสร้างสรรค์ และ
- 3) การมีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม (สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์ และคณะ, 2553)

กรณีศึกษา

1. การจัดการความสามารถใหม่ของชาวนาที่บ้านอุ่มแสง ศรีสะเกษ

เมื่อปี พ.ศ. 2547 นายบุญมี สุระโคตร ชาวนาบ้านอุ่มแสง ตำบลบ้านดู่ อำเภอ
ราชันี้อยู่ จังหวัดศรีสะเกษ ผู้ที่ทำนาช่วยครอบครัวมาโดยตลอดตั้งแต่เรียนจบประถมศึกษา
ของหมู่บ้าน ได้รวมสมาชิก 47 คน และกองทุนก้อนแรก 608,000 บาท จัดตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์
เกษตร “เกษตรทิพย์” เพื่อดำเนินแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จัดทำปุ๋ยอินทรีย์เพื่อปลูก
ข้าวหอมมะลิแบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนทางการผลิตอันเนื่องมาจากการใช้ปุ๋ยเคมี
รักษาสีสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ และให้ความสำคัญต่อสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภคควบคู่
กัน ต่อมา ได้จดทะเบียนเป็น “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง (เกษตรทิพย์)”

วิสาหกิจชุมชนแห่งนี้ มุ่งพัฒนาผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิแบบเกษตรอินทรีย์ ให้ได้รับ
การรับรองมาตรฐานทางการตลาดของสากล เพื่อรองรับการตลาดทั้งในและต่างประเทศ
และด้วยความร่วมมือจากองค์กรพันธมิตรจากสมาคมการค้าเกษตรอินทรีย์ไทย และ
บริษัท ไบโออะกรีเสิร์ช (ไทยแลนด์) จำกัด ทำให้ได้รับการรับรองมาตรฐานต่างๆ มากถึง
8 รายการ คือ

- 1) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI)
- 2) ผลิตภัณฑ์ออร์แกนิกไทยแลนด์ (Organic Thailand)
- 3) มาตรฐานของสหพันธ์ขบวนการผู้ผลิตสินค้าออร์แกนิกระหว่างประเทศ
(International Federation of Organic Agriculture Movements: IFOAM)
- 4) มาตรฐานการรับรองผลิตภัณฑ์อาหารและออร์แกนิกของสหรัฐอเมริกา (USDA)
- 5) มาตรฐานตามระบบการค้าที่เป็นธรรม (FLO ID 27806 ของ FAIRETRADE)
- 6) มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป (EU-NOP)
- 7) มาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย และ
- 8) การรับรองมาตรฐานของผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

ผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิ-อินทรีย์-มาตรฐานสากลของวิสาหกิจ ประกอบด้วย ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าวมะลิแดง ข้าวมะลินิล ข้าวเหนียวดำ ข้าว Rice Berry และข้าวชัยนาท 1 สามารถใช้ความเป็นมาตรฐานของผลิตภัณฑ์ ไปทำสัญญาซื้อขายกับตลาดไต้หวันเป็นการล่วงหน้า และนำเอาปริมาณ ราคา และเงื่อนไขทางการค้า รวมทั้งข้อมูลแนวโน้มทางการตลาด มาใช้ประกอบการวางแผนการผลิตของทั้งโรงสี และการปลูกข้าว

การบริหารเงื่อนไขทางการตลาดข้างต้น ได้นำไปสู่การสร้างความร่วมมือกับโรงสีข้าวในย่านใกล้เคียงกันจัดตั้งเป็น “กลุ่มวิสาหกิจโรงสีข้าวอินทรีย์” จัดกลุ่มการบริหารขานาสมาชิกให้ดำเนินงานตามกระบวนการเกษตรอินทรีย์และงานมาตรฐาน โดยมี “กรรมการหลัก” จำนวน 112 คน (ไม่ใช่มีแต่เพียงกรรมการใหญ่ และคณะกรรมการบริหาร เหมือนกับการจัดองค์กรทั่วไป) ทำหน้าที่กำกับดูแลและเป็นพี่เลี้ยงให้กับสมาชิกแบบ 1: 10-12 ราย พร้อมกับมีการจัดตั้ง “กลุ่มวิสาหกิจเครื่องจักรกล” เพื่อใช้บริการเครื่องจักรร่วมกัน (ตามหลักการของของการจัดการเกษตรแบบนาแปลงใหญ่) นอกจากนี้ ยังนำพาสมาชิกบางส่วนจัดตั้ง “กลุ่มวิสาหกิจพืชหลังนา” เพื่อใช้ประโยชน์จากที่นาที่ไม่สามารถทำนาปรังได้ ปลูกพืชผัก เช่น แตงกวา คื่นช่าย ถั่วฝักยาว มะเขือ มะละกอ ตะไคร้ ฯลฯ เพื่อสร้างรายได้เสริม

ปัจจุบัน วิสาหกิจชุมชนแห่งนี้ มีสมาชิก 1,258 ราย มีพื้นที่ปลูกข้าวทั้งสิ้น 20,716 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่เขตปกครอง 22 หมู่บ้าน 5 ตำบล 2 อำเภอ (อำเภอราชไศลและอำเภอสีลาสาท) ปี พ.ศ. 2558 ที่ผ่านมา วิสาหกิจแห่งนี้ สร้างรายได้จากการขายข้าวได้ทั้งสิ้น 55 ล้านบาท มีกำไร 1.38 ล้านบาท คิดเป็น 2.5% ของยอดขาย แต่ผลจากการจัดการมาตรฐาน ได้ทำให้วิสาหกิจสามารถซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาสมาชิกในราคาที่สูงกว่าราคาในท้องตลาดทั่วไปประมาณ 4,000 บาทต่อตัน คิดเป็นเงินที่เพิ่มให้กับชาวนาสมาชิก ประมาณ 14 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 25 ของยอดขาย จึงเท่ากับว่า รายได้ที่เพิ่มขึ้นเป็นผลมาจากการจัดการมาตรฐาน ที่มากกว่าการเป็นข้าวหอมมะลิและผลิตแบบอินทรีย์ทั่วไป และเป็นการจัดความสามารถใหม่และสร้างเป็นรายได้ใหม่ของชาวนาสมาชิก

2. การสร้างบริการทางการเงินของชุมชนที่บ้านดอนคา นครศรีธรรมราช

บ้านดอนคาเป็นชุมชนชายเขาด้านตะวันออกของเขาลวง เป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการทำสวนยางพาราและสวนผลไม้ มีรายได้พอที่จะเก็บออม แต่ไม่สะดวกที่จะใช้บริการธนาคาร เนื่องจากความไม่สะดวกในการสัญจร แม้ว่าจะห่างจากตัวเมืองเพียง 38 กิโลเมตรก็ตาม แต่เมื่อมีตัวอย่างของการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านอ้ายเขียว เมื่อปี พ.ศ. 2526

จึงทำให้กลุ่มแม่บ้านบ้านดอนคา ริเริ่มรวมกลุ่มในลักษณะเดียวกัน จากสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 37 คน เงินสะสมก้อนแรกจำนวน 2,850 บาท จัดตั้งเป็น “กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต” เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2526 โดยมีกลุ่มออมทรัพย์บ้านอ้ายเขียว เป็นพี่เลี้ยงสนับสนุน รวมทั้งให้ประธานกลุ่มมาเป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์บ้านดอนคาอีกด้วย

ด้วยการนำของนายวิโรจน์ คงปัญญา ประธานของกลุ่ม คนที่ 3 ที่เห็นความสำคัญของการเพิ่มความสามารถในการให้บริการของกลุ่มออมทรัพย์จากการบริการเพียงในบ้านดอนคา ขยายพื้นที่บริการออกไปยังสมาชิกที่มีความต้องการที่จะออมเงินและกู้เงินเพื่อการใช้จ่ายในการประกอบอาชีพและใช้ชีวิตประจำวัน แต่คงไว้ซึ่งความซื่อสัตย์ต่อตนเองตามหลักการของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ความซื่อตรงต่อการชำระคืน โดยคำนึงถึงความจำเป็นของสมาชิกกลุ่ม (คนในชุมชนเดียวกัน/คนบ้านเดียวกัน) ที่จะได้ใช้เงินนั้นเพื่อการกู้ยืมเป็น คนถัดไป เสมือนหนึ่งว่าความซื่อตรงต่อตนเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการเกื้อกูลช่วยเหลือสมาชิกไปพร้อมๆ กัน รวมทั้งการกำกับวินัยการใช้จ่ายเงินของสมาชิกให้เป็นตามกรอบความพอประมาณ มีสมาชิกกลุ่มเป็นผู้ค้ำประกัน และมีการกำกับติดตามของกรรมการ ซึ่งเป็นการดำเนินตามแนวทางสำคัญของวิสาหกิจว่าด้วยหลักคุณธรรม 5 ประการ คือ

- (1) ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ต่อองค์กร
- (2) เสียสละต่อเพื่อนสมาชิก
- (3) ร่วมรับผิดชอบต่อองค์กร สมาชิก และเพื่อนร่วมงาน
- (4) คำนึงถึงชีวิตในอนาคตของเพื่อนสมาชิก เพื่อนร่วมงาน และผู้ยากลำบาก
- (5) ยึดมั่นในหลักการเกื้อกูล

มีการจดทะเบียนเป็น “วิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา” เมื่อปี พ.ศ. 2548 ปัจจุบัน วิสาหกิจแห่งนี้ จัดให้มีบริการกู้ยืมที่สอดคล้องกับความจำเป็นในการใช้จ่ายของสมาชิกซึ่งเป็นคนในภาคชนบท ประกอบไปด้วย

- (1) เงินกู้สำหรับการประกอบอาชีพ เช่น จัดซื้อวัสดุอุปกรณ์การเกษตร
- (2) เงินกู้เพื่อที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน
- (3) เงินกู้ลอยฟ้า-กู้เพื่อซื้อสินค้าอุปโภค เช่น มอเตอร์ไซด์ ที่วี รถยนต์
- (4) เงินกู้เพื่องานพิธีกรรม เช่น การจัดงานบวช งานแต่งงาน ซึ่งเป็นประเภทเงินกู้รายย่อยหรือกู้แบบฉุกเฉิน โดยที่การกู้ยืมเหล่านี้ จะต้องมีการส่งชำระคืนตามงวดและการออมควบคู่กันไป

การทำงานในแต่ละวัน จะมี “คณะกรรมการบริหาร” จำนวน 9 คน ผลัดเปลี่ยนเวรกันมาทำหน้าที่กลั่นกรองเอกสารเงินกู้ของสมาชิกเพื่อประกอบการนำเสนออนุมัติต่อคณะกรรมการ ซึ่งจะประชุมกันทุกวันพฤหัสบดี จะมี “คณะอนุกรรมการ” จำนวน 35 คน ทำหน้าที่รับค้ำเงินกู้ (พร้อมกับเงินออม) ประจํางวดของสมาชิก ซึ่งจะทำหน้าที่เฉพาะวันที่ 3 และ 4 ของทุกเดือน คณะอนุกรรมการนี้ จะทำหน้าที่เป็นผู้กำกับพฤติกรรมการณ์ผ่อนชำระ (ความสามารถและการใช้จ่ายเงินของสมาชิก) จะมีการกำหนดจำนวนต่อสมาชิกในการกำกับให้เหมาะสม นอกจากนี้ ยังมีกรรมการสาขาอีก 5 สาขา ซึ่งเป็นพื้นที่นอกชุมชน มีทั้งสิ้น 17 คน เพื่อดูแลบริการสมาชิกเหมือนกับหน้าที่ของคณะอนุกรรมการ

สำหรับสมาชิกที่ติดหนี้ค้ำชำระค้ำเงินกู้ และกรรมการหรืออนุกรรมการที่รับผิดชอบดูแลกลุ่มตามสายงาน ไม่สามารถจะกำกับให้ดำเนินงานตามขั้นตอนปกติของการควบคุมกำกับแล้ว ก็จะมีการทวงหนี้ตามขั้นตอน 5 ขั้นตอน คือ

- 1) จดหมายเตือน
- 2) ให้กรรมการติดตาม
- 3) ให้ทนายแจ้งเป็นหนังสือ
- 4) ให้ทนายความเจรจาตกลง
- 5) ให้ดำเนินฟ้องคดีต่อศาล

แต่นับตั้งแต่ จัดตั้งกลุ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 จนถึงปัจจุบัน มีสมาชิกที่ใช้กระบวนการทวงหนี้ ไปจนถึงขั้นตอนการฟ้องคดีต่อศาลมีเพียง 65 ราย (สมาชิกทั้งหมดของวิสาหกิจในปัจจุบัน มีจำนวน 14,000 คน) แต่ไม่มีรายใดที่ต้องอาศัยกระบวนการบังคับโดยคำสั่งศาล

ผลประกอบการของวิสาหกิจนี้ ในปี พ.ศ. 2558 มีสินทรัพย์หมุนเวียนทั้งสิ้น 160 ล้านบาท มีกำไร 9.5 ล้านบาท โดยส่วนที่เป็นกำไรนี้ นอกจากจะมีการปันผล จ่ายเป็นค่าตอบแทนกรรมการ จัดเป็นสวัสดิการสมาชิก และใช้จ่ายเพื่อสาธารณะในชุมชนแล้ว ยังมีการนำเอากำไรสะสมไปลงทุนเพื่อประกอบการในชุมชนอีก เช่น ร่วมลงทุนเอกชนในโรงแปงขนมจีน ร่วมลงทุนกับกลุ่มเกษตรกรและบริหารโรงรมยาพาราและอบแห้ง และร่วมลงทุนโรงงานปุ๋ยชีวภาพกับองค์กรภาครัฐในท้องถิ่น

จะเห็นได้ว่า บริการทางการเงินที่ขยายตัวออกไปของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา สามารถขยายการบริการสมาชิก ได้ถึง 14,000 คน

ครอบคลุมพื้นที่ 10 ตำบล 3 อำเภอ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช คือ พรหมคีรี นบพิตำ และท่าศาลา เป็นผลมาจากการยึดมั่นในหลักคุณธรรม 5 ประการของสังฆะออมทรัพย์ ที่เอื้อการช่วยเหลือเกื้อกูลของสมาชิกซึ่งเป็นคนในชุมชนเดียวกัน มาจัดเป็นความสัมพันธ์โดยตรงกับการซื้อสัตย์ต่อตนเองในการชำระคืนเงินกู้ ไม่ใช่การกำกับโดยหลักทรัพย์และใช้มาตรการบังคับโดยกฎหมาย ตามกลไกของระบบการเงินในระบบธนาคารทั่วไป และความเชื่อถือในการยึดมั่นในหลักการนี้ สมาชิกจึงอนุมัติให้นำกำไรสะสมไปร่วมลงทุนในกิจการอื่น ที่เป็นการขอบเขตจากการให้บริการทางการเงินไปสู่การเป็นผู้ประกอบการในระดับชุมชน (Community Entrepreneur)

3. เศรษฐกิจใหม่ของชุมชนเริ่มจากการรวมกลุ่มทอผ้าที่บ้านนาต้นจั่น สุโขทัย

บ้านนาต้นจั่น เป็นชุมชนที่มีจำนวนประชากร 1,100 คน 374 ครัวเรือน เป็นหมู่บ้าน หมู่ที่ 5 ของตำบลบ้านตึก อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีรายได้ ครัวเรือนจำนวน 234,573 บาท/ต่อปี หรือ 76,059 บาท/ต่อปี ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของ ประเทศ (245,632 บาท) ที่ตั้งในทางภูมิศาสตร์ของบ้านนาต้นจั่นที่เป็นชุมชนชายป่าของ อุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย มีที่ทำกินที่เป็นเอกสารสิทธิน้อยมาก ทำให้ชุมชนไม่สามารถ จะขยายพื้นที่ทำกินได้ ประกอบกับคนบ้านตึกโดยส่วนใหญ่เป็น “คนเมือง/ล้านนา” จึงมี คุณลักษณะทางวัฒนธรรมทางสังคมที่ต่างไปจากคนศรีสัชนาลัย ที่เป็นที่รู้จักกันดีในเรื่อง ผ้าพื้นเมือง-ทอถิ่น จึงทำให้กลุ่มแม่บ้านของบ้านนาต้นจั่นกลุ่มหนึ่ง ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ทอผ้าบ้านนาต้นจั่น เมื่อปี พ.ศ. 2534 เพื่อต้องการสร้างรายได้เพิ่มขึ้นจากงานผ้า ต่อมา ได้พัฒนาเป็น “วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านนาต้นจั่น” ในปี พ.ศ. 2549 มี “นางเสี่ยม แสง ลาก” เป็นประธาน

การผลิตผ้าของบ้านนาต้นจั่น มีการนำเอาภูมิปัญญาของชุมชนที่เล่าต่อๆ กัน มาว่าผ้าที่เปื้อนดิน แม้จะซักตากแห้งแล้วก็ตามจะมีความนุ่มกว่าปกติ จึงมีการนำเอา โคลนมาพัฒนาาร่วมกับการย้อมสี เป็น “ผ้าหมักโคลน” ที่ได้รับการสนับสนุนความรู้ด้าน เทคนิคการย้อมของกรมการพัฒนาชุมชน และจากวัสดุธรรมชาติเพื่อผลิตสีให้เป็นลักษณะ เฉพาะ เช่น สีเขียวแก่-ใบมะม่วง สีเขียวอ่อน-ใบจัน สีโอลด์โรส-ใบสะเดา สีเขียวครีม-ใบ หูกวาง สีเหลือง-แก่นขนุน สีม่วง-เปลือกมังคุด สีกะปิ-เปลือกสะเดา สีดำ-ลูกมะเกลือ สีเหลืองใบไผ่-ไม้เพกา สีแดงอมฟาด-ไม้ฝาง เป็นต้น

ต่อมาด้วยการสนับสนุนให้ไปดูงานท่องเที่ยวชุมชนที่เมืองโออิตะ ประเทศญี่ปุ่น ของ

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และงบประมาณสร้างศูนย์แสดงสินค้าและผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้านจากธนาคารเพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น (Japan Bank for International Cooperation: JBIC) จึงทำให้กลุ่มทอผ้า หันมาสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจแขนงใหม่ขึ้นคือ “ท่องเที่ยวโดยชุมชน” ด้วยการสนับสนุนจากหน่วยงานการท่องเที่ยวของจังหวัดสุโขทัย มีกิจการโฮมสเตย์ (มีบ้านพักของสมาชิกในกลุ่มนี้ 18 หลังคา หรือ 40 ห้อง) การพัฒนาจุดชมวิวนภวภูเขา ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและอยู่ร่วมกับอุทยานฯ โดยไม่มุ่งจะครอบครองด้วยการสร้างประโยชน์เฉพาะส่วนบุคคล สร้างบริการใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับกิจกรรม เช่น จักรยานเช่า ร้านกาแฟ รถอีแต่นำเที่ยวแบบหมู่คณะและข้าวเป็ญ² โดยที่กิจการท่องเที่ยวที่เปิดบริการใหม่นี้ ได้สร้างแนวปฏิบัติสำหรับนักท่องเที่ยว ไม่ให้ส่งเสียงเอะอะรบกวนชุมชน มีข้อห้ามเกี่ยวกับการการเล่นการพนัน ดื่มสุรา สูบบุหรี่ และจัดแยกบ้านพักหญิง ชาย และนักท่องเที่ยวที่ไม่ได้มาคณะเดียวกัน

ผลประกอบการของวิสาหกิจของกลุ่มทอผ้าบ้านนาต้นจั่น ที่มีสมาชิกอยู่ 308 คน (264 ครั้วเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 70 ของครั้วเรือน) พบว่า ได้สร้างรายได้จากการขายผ้าทอและการท่องเที่ยวโฮมสเตย์ ปีหนึ่งๆ ไม่ต่ำกว่า 6 ล้านบาท ซึ่งเป็นรายได้ที่เพิ่มขึ้นของชุมชนที่ไม่ได้เกิดจากการทำนา ไร่ และสวน แต่เป็นการทำงานรวมกลุ่ม การใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมชาติ และสภาวะแวดล้อมที่อยู่กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นหลักของการจัดการผลประโยชน์ร่วมมากกว่าจะพยายามครอบครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินและสร้างประโยชน์เป็นส่วนตัว รวมทั้งรู้จักสร้างประสิทธิภาพของการบริหารการสนับสนุนที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ทั้งงบประมาณ ความรู้ และโอกาส

การสร้างนวัตกรรมสังคม

ความสำเร็จของวิสาหกิจทั้ง 3 แห่งที่ได้รับรางวัลข้างต้น ไม่ใช่ GDP ของเศรษฐกิจกระแสหลักที่สร้างรายได้ต่อประเทศแบบโดยรวม แต่เป็น “ความใหม่” ที่เกิดจากการที่ระบบเศรษฐกิจหลักไม่สามารถกระจายไปถึง ละเลย และมองข้าม เป็นความใหม่ที่สร้างจากหลักของสังคม ที่ยึดมั่นต่อจริยธรรมในการใช้ชีวิต การอยู่ร่วมกันด้วยความรับผิดชอบแบบเกื้อกูลของชุมชน จะเห็นได้จากหลักสัจจะออมทรัพย์ ที่สามารถโยงมิติของความสัมพันธ์ระหว่างผู้กู้ที่จ่ายชำระคืนเงินกู้เพื่อส่งต่อโอกาสการเข้าถึงต่อทรัพยากรทางการเงินของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา การสร้างเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว

2 เป็นอาหารพื้นบ้านประเภทก๋วยเตี๋ยวหมุดมียา แต่มีไข่ดาว

ชุมชนจากการใช้ประโยชน์ร่วมจากทรัพยากรธรรมชาติมากกว่ามุ่งครอบครองไว้ซึ่งกรรมสิทธิ์ และประโยชน์เฉพาะบุคคลของวิสาหกิจหอผ้าบ้านนาต้นจั่น และแม้กระทั่งการรู้จักประยุกต์ใช้ประโยชน์การสร้างความสามารถใหม่ของการจัดการมาตรฐานเพื่อสร้างมูลค่าข้าวหอมมะลิของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอู่เม้งแสง ที่ประสบความสำเร็จจากการทำงานร่วมกันของการจัดการกลุ่มแบบชุมชน ที่มีกรรมการไปทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงแบบ 1: 10-12 คน โดยมีกรรมการที่ร่วมงานนี้มากถึง 112 คน (บริหารชวนาสมาชิก 1,258 ราย)

ความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนทั้ง 3 แห่ง สะท้อนความเป็น “นวัตกรรมสังคม” (Social Innovation) ทั้งที่เป็นความใหม่ของผลิตภัณฑ์และบริการ การสร้างเศรษฐกิจขึ้นใหม่ในชุมชนและท้องถิ่น และการปรับใช้ความรู้ที่ได้รับจากการสนับสนุนของภาคส่วนต่างๆ ทั้งรัฐและเอกชนไปสร้างเป็นความสามารถในการบริหารวิสาหกิจ ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีของการผลิต (Mode of Production) และวิถีของความสัมพันธ์ทางสังคม (Mode of Social Relations) ให้แตกต่างไปวิธแบบเดิมที่เป็นชุมชนแบบเกษตร-ชนบท แต่เพียงอย่างเดียว กรณีดังกล่าวถือได้ว่าเป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ในระดับสังคมของชุมชน ไม่ใช่ในระดับผลิตภัณฑ์ บริการ เทคโนโลยี หรือระดับกระบวนการของการจัดการองค์กร แต่เป็นไปทั้งกระบวนการของสังคม ที่จะสร้างผลลัพธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมให้เกิดขึ้น ซึ่งจะเกิดขึ้นจากสมาชิกของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา ที่มากถึง 14,000 คน กระจายในพื้นที่ 3 อำเภอ 10 ตำบล ของจังหวัดนครศรีธรรมราช หรือจำนวนเงินที่สร้างขึ้นจากการสร้างมาตรฐานของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอู่เม้งแสง ที่สร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น (จังหวัดศรีสะเกษ) ด้วยยอดขายรวม 55 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2558 (เฉพาะส่วนที่เกิดจากมาตรฐาน 14 ล้านบาท) หรือกรณีของวิสาหกิจหอผ้าบ้านนาต้นจั่น ที่สร้างรายได้จากการทอผ้าและการท่องเที่ยวชุมชน ไม่ต่ำกว่า 6 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2558 ซึ่งแม้จะเป็นรายได้โดยตรงกับครัวเรือนเพียง 264 ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกวิสาหกิจ แต่คิดเป็นสัดส่วนมากถึงร้อยละ 70 ของประชากรของหมู่บ้าน

การอิงหลักของสังคม

วิสาหกิจชุมชนทั้ง 3 องค์กร มีวิวัฒนาการของการจัดรูปแบบองค์กรที่เริ่มต้นจากการรวมตัวกันแบบหลวมๆ เป็น “กลุ่มในระดับชุมชน” (Community-Based Organizations: CBOs) ไม่เป็นทางการ เน้นจัดการด้วยความตั้งใจที่จะแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจปากท้อง และสร้างโอกาสใหม่ๆ ของคนในชุมชน แล้วพัฒนาเป็นองค์กรตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริม

วิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 ซึ่งเป็นพัฒนาการของการจัดตั้งองค์กรแบบไม่เป็นทางการไปสู่การจัดการแบบเป็นทางการ ดังนั้น จึงเห็นการเชื่อมโยงความไม่เป็นทางการหรือการนำเอาคุณลักษณะทางสังคม มาช่วยสร้างประสิทธิภาพให้กับการบริหารองค์กรวิสาหกิจ เช่น การกำกับวินัยการชำระคืนเงินกู้และการออมของ “คณะกรรมการ” จำนวน 35 คน หรือ “คณะกรรมการสาขา” จำนวน 17 คน ของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา ที่จะมาทำงานทุกวันที่ 3 และ 4 ของเดือน เพื่อรับคินงวดการชำระคืนเงินกู้และการออมของสมาชิก หรือ “กรรมการหลัก” จำนวน 112 คน ที่ทำหน้าที่เป็น “พี่เลี้ยง” 1: 10-12 ราย การปลูก การดูแล และเก็บเกี่ยวข้าวอินทรีย์ ให้เป็นไปตามกระบวนการของเกณฑ์มาตรฐานสากลของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง การทำงานของกรรมการข้างต้น โดยเนื่องงานเป็นการกำกับประสิทธิภาพของการทำงานขององค์กรให้เกิดประสิทธิผล เป็นเหมือนกับการทำหน้าที่เป็น “ผู้จัดการ” ในตำแหน่งงานขององค์กรภาคเอกชน แต่ในกรณีข้างต้นกรรมการจะเป็นคนในชุมชนและเป็นสมาชิกวิสาหกิจเช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่น จะเสียสละเวลาจากงานส่วนตัวมาทำงานให้กับวิสาหกิจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานในลักษณะ “กึ่งอาสาสมัคร” (Semi-Permanent Volunteer) จะมีค่าตอบแทนในจำนวนไม่มากนัก จ่ายเป็นรายปี กรรมการเหล่านี้ จะมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก (มีที่มาแบบเลือกตั้ง มีหน้าที่เหมือนผู้จัดการ ทำงานแบบอาสาสมัคร มีรายได้ตอบแทนเป็นรายปี) เป็นตัวอย่างสำคัญอย่างแบบหนึ่งของการทำงานเสียสละเพื่อส่วนรวม ที่นิยมกันในกิจการประเภทไม่แสวงหากำไร (Non-Profit Organizations: NPOs)

กรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นถึงประสิทธิภาพของการทำงานตามกระบวนการที่อิงสังคมแบบชุมชน เช่น การติดตามการผ่อนชำระประจำงวด และการติดตามทวงหนี้ ซึ่งมีเพียง 65 รายเท่านั้นที่จะต้องดำเนินการมาตรการทวงหนี้ และไม่มีรายใดจะต้องอาศัยการบังคับใช้หนี้คืนโดยคำสั่งศาล ของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา ความสามารถที่จะรักษาไว้ซึ่งมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ตามมาตรการรับรองในแต่ละฤดูการผลิตของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง ซึ่งยืนยันได้จากยอดขายที่เพิ่มมากขึ้นจาก 9.5 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2556 เป็น 38 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2557 และ 55 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2558 รวมทั้งกรณีของการท่องเที่ยวโฮมสเตย์บ้านนาต้นจั่น ที่จะต้องสร้างความร่วมมือในการจัดระเบียบห้องพัก รวมทั้งการบริการอื่นๆ ที่เป็นส่วนประกอบของกิจกรรมท่องเที่ยว ฯลฯ

ประสิทธิภาพของการบริหารวิสาหกิจทั้ง 3 ข้างต้น เป็นประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นจาก

การบริหารจัดการที่อิงความเป็นสังคมแบบชุมชน การจัดการงานแบบกึ่งอาสาสมัคร ไม่ใช่การอ้างอิงข้อบังคับตามกฎหมาย การจ้างงานแบบองค์กรเอกชนหรือราชการ ถือได้ว่าเป็นการสร้างประสิทธิภาพของงานที่เกิดจากการบริหารงานด้วยกระบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นความใหม่อีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นเป็นนวัตกรรมสังคมที่เกิดขึ้นจากการประกอบกิจการวิสาหกิจชุมชน

การสนับสนุนและการทำงานของทุนสามก้อน

การปรับจากกลุ่มชุมชนเป็นองค์กรที่มีการรับรองตามกฎหมาย ได้เอื้อต่อการรับการสนับสนุนจากภาครัฐและภาคส่วนอื่น ซึ่งเป็นการสนับสนุนจากภายนอกของชุมชน ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของวิสาหกิจ จากกรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นจากการที่กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา ที่ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือของกลุ่มออมทรัพย์บ้านอ้ายเขียวให้ประธานกลุ่มมาดำรงตำแหน่งประธานกลุ่มเป็นการชั่วคราวในช่วงเริ่มต้น กรณีที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง ที่ได้รับมาตรฐานสากลถึง 8 รายการ จากการสนับสนุนของสมาคมการค้าเกษตรอินทรีย์ไทย และบริษัท ไบโอเอกริเสิร์ช (ไทยแลนด์) จำกัด หรือจุดเปลี่ยนสำคัญของวิสาหกิจทอผ้าบ้านนาต้นจั่น ก็มาจากการสนับสนุนของกรมการพัฒนาชุมชนที่สนับสนุนเรื่องการทอผ้า เทคนิคการย้อมสีผ้าหมักโคลน และจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และ JBIC ที่สร้างศูนย์แสดงสินค้าในหมู่บ้านและให้ทุนการศึกษาต้นแบบของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ การสนับสนุนเหล่านี้ ล้วนแต่เป็น “ทุนหรือปัจจัยสนับสนุนองค์กรภายนอก” ที่เข้ามาบกรวมกับการรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็น “ทุนทางสังคมของชุมชน” นอกไปจากนั้น การสนับสนุนเรื่องเทคนิคการย้อมผ้าหมักโคลน การใช้วัสดุธรรมชาติเพื่อผลิตเป็นสีย้อมผ้า การศึกษาดูงานเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การสร้างมูลค่าเพิ่มของข้าวหอมมะลิด้วยการผลิตแบบอินทรีย์และมีมาตรฐาน หรือแม้กระทั่งเรื่องการออกแบบผลิตภัณฑ์เงินกู้ให้สอดคล้องกับการใช้ชีวิตประจำวันของสมาชิก ถือว่าเป็น “ทุนความรู้และความคิดสร้างสรรค์”

การทำงานร่วมกันระหว่างวิสาหกิจชุมชนทั้ง 3 แห่งกับผู้สนับสนุน ซึ่งจะมีทั้งการสนับสนุนระหว่างองค์กรชุมชนสนับสนุนองค์กรในระดับชุมชนด้วยกัน (กรณีกลุ่มออมทรัพย์บ้านอ้ายเขียวกับบ้านดอนคา) ระหว่างวิสาหกิจชุมชนกับองค์กรภาคเอกชน (กรณีวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสงกับสมาคมการค้าเกษตรอินทรีย์ไทย และบริษัท

ไบโออะกรีเสิร์ช (ไทยแลนด์) จำกัด และระหว่างวิสาหกิจชุมชนกับองค์กรภาครัฐ ทั้งกรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว โดยจากกรณีศึกษานี้ จะเห็นได้ว่าทั้ง 3 แห่งสามารถจัดการในเรื่องความร่วมมือนี้ได้เป็นอย่างดีถือว่าเป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้นใหม่ของชุมชน และความสามารถที่เกิดขึ้นใหม่นี้ นำไปสู่การรวบรวมทุนเชิงกระบวนการทั้ง 3 เรื่องที่อธิบายไว้ข้างต้นเข้าด้วยกัน จึงเท่ากับว่า ความสำเร็จของชุมชนข้างต้น ไม่ได้เกิดจากการจัดการความร่วมมือเพียงมิติเดียว ยังเกิดจากประสิทธิภาพของ “ทุนสามก้อน” ที่ผสมผสานพลังเข้าด้วยกัน (Integration) เป็นอีกมิติหนึ่งด้วย

คุณลักษณะของสังคมธรรมาธิปไตยที่ค้นพบ

จากกรณีศึกษาของการดำเนินงานของการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้างต้น ได้ค้นพบลักษณะร่วมของความสำเร็จในการจัดการธุรกิจ การประกอบการ และการสร้างงานสร้างเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เศรษฐกิจกระแสหลักไม่สามารถกระจายความมั่งคั่งและความมั่นคงทางเศรษฐกิจไปถึง ความสำเร็จของการดำเนินงานวิสาหกิจได้นำมาซึ่งการจัดการประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมของสมาชิก ซึ่งจะอนุมานได้ว่า *ด้านหนึ่ง* เป็นการจัดการปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนไปในระดับหนึ่ง จะมากหรือน้อยจะแปรไปตามสัดส่วนของสมาชิกวิสาหกิจกับจำนวนประชาชนของชุมชน *อีกด้านหนึ่ง* ก็ถือได้ว่าวิสาหกิจชุมชนได้ทำหน้าที่จัดการปกครองทางเศรษฐกิจแทนฝ่ายปกครอง (ที่มักจะเน้นจัดการดูแลด้านความปลอดภัยในชีวิต ทรัพย์สิน และความมั่นคง) ดังนั้น การจัดการธุรกิจและการต่างๆ ของวิสาหกิจข้างต้น จึงเป็นตัวแทนของข้อมูลที่สามารถพิจารณาถึงข้อบ่งชี้คุณลักษณะของ “สังคมธรรมาธิปไตย” ได้ ดังนี้

ประการแรก การริเริ่มรวมตัวของวิสาหกิจทั้ง 3 แห่ง ก่อนที่จะพัฒนาเป็นองค์กรตามกฎหมายว่าด้วยวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 ต่างเริ่มต้นรวมกลุ่มตามรูปแบบพื้นฐานของกลุ่มที่เพียงพอต่อการทำงานร่วมกันได้ ไม่ได้เริ่มต้นด้วยการเคร่งครัดเรื่องโครงสร้างหรือรูปแบบขององค์กรตามกฎหมาย เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์เกษตร “เกษตรทิพย์” และกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านนาคันจัน กรณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเหมาะสมของการจัดตั้งองค์กรของชุมชนที่เพียงพอต่อการไปจัดการแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ด้วยตนเอง ไม่พึ่งพาการจัดการโดยองค์กร กลไก และกระบวนการตามขั้นตอนของรัฐ ดังนั้น ความสำเร็จของวิสาหกิจทั้ง 3 แห่ง ก็คือ ประสิทธิภาพและความสำเร็จของกระบวนการทำงานโดยตรงของประชาชน ไม่พึ่งพารัฐ ซึ่งเป็นคุณลักษณะเบื้องต้นของประชาธิปไตยทางตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ประการที่สอง การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน ที่การอยู่ร่วมกันที่มีความเข้าใจรู้จักกันแบบลึกซึ้ง จึงยินดีที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รู้ที่จะกำกับ รู้ที่จะให้คำแนะนำ ฯลฯ เป็นทุนทางสังคมในระดับชุมชนที่สำคัญ เมื่อนำมาปรับใช้กับหลักคุณธรรม 5 ประการ เพื่อกำกับพฤติกรรมการใช้จ่าย/คืนเงินกู้ และสร้างพฤติกรรมการออม จึงทำให้วิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านดอนคา มีเงินทุนหมุนเวียนมากถึง 161 ล้านบาท เติบโตและขยายตัวออกไปครอบคลุมประชาชน 10 ตำบล 3 อำเภอ ของจังหวัดนครศรีธรรมราช การฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมของชุมชน ไปสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ กรณีผ้าหมักโคลนของวิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านต้นจัน เป็นการต่อยอดทุนทางสังคมที่มีอยู่เพื่อนำกลับไปใช้งานใหม่ เหมือนกับบริษัทที่มีสินทรัพย์อยู่เดิมแล้วนำออกไปใช้ประโยชน์ย่อมจะสร้างประสิทธิภาพได้ดีกว่าอะไรก็ตามที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด ดังนั้น ความสำเร็จของการต่อยอดทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมของชุมชนเพื่อไปใช้ประกอบการดำเนินงานวิสาหกิจ จึงเป็นเหมือนกับสิ่งบ่งชี้ต่อไปยังประสิทธิภาพของประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาธิปไตยทางตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ประการที่สาม การที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง นำเอาเรื่องมาตรฐานผลิตภัณฑ์สากล ไปสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับข้าวหอมมะลิที่มีการผลิตโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นตัวอย่างของความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชน ที่รู้จักใช้ประโยชน์จากมูลค่าความเป็นมาตรฐาน ไปสร้างราคาเพิ่มขึ้น โดยราคาที่เพิ่มขึ้นนั้น จะต้องบริหารความร่วมมือจากชาวนาสมาชิก ผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ที่จะต้องทำงานตามเงื่อนไขและขั้นตอนต่างๆ ที่มาตรฐานนั้นๆ กำหนด มีการตรวจสอบที่เป็นไปตามมาตรฐานที่ผู้ซื้อเชื่อถือได้ การบริหารสมาชิก เป็นหน้าที่ของกรรมการหลักจำนวน 112 คน ที่เป็นกลไกกำกับดูแลแบบพี่เลี้ยง 1: 10-12 ไม่เลือกที่จะจัดการโดยการจัดจ้างบุคลากรแบบพนักงานลูกจ้าง ซึ่งนอกจากจะมีต้นทุนสูงแล้ว ยังจะไม่สามารถสื่อสารทำความเข้าใจได้ดีเท่ากับกรรมการกับสมาชิก กรณีดังกล่าวนี้ แสดงถึงลักษณะของการนำเอาปัจจัยเชิงบวก (มาตรฐานสากล ซึ่งสามารถทำให้ข้าวหอมมะลิ-อินทรีย์มีมูลค่าสูงขึ้นไปอีก) ซึ่งเป็นความรู้จากภายนอกชุมชน เข้ามาปรับใช้งานเป็นผลสำเร็จนั้น ในกรณีนี้จะต้องอาศัยการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดและการกำกับงาน ที่ตั้งอยู่บนฐานของความเป็นสังคมชุมชน ไม่ใช่การสั่งการและระเบียบการขององค์กร

อนึ่ง การทำหน้าที่ของคณะกรรมการและกรรมการสาขาของวิสาหกิจชุมชนกองทุนออมทรัพย์บ้านดอนคา ที่ทำหน้าที่ติดตามการชำระเงินกู้และเก็บเงินออมประจำงวด ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การทำงานแบบกึ่งอาสาสมัครเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำงานการ

สื่อสารและกำกับการงานที่มีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับกรรมการหลัก 112 คนของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง และความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนทั้งสองแห่งนี้ยืนยันถึงความสามารถของการสื่อสารของชุมชน ที่เป็นการสื่อสารแบบทางตรง (Interpersonal Communication) บวกรวมกับลักษณะสังคมเครือข่ายแบบชุมชน สามารถเปลี่ยนเรื่องที่มีฐานที่มาจากภายนอกชุมชน มีความสลับซับซ้อน ยากต่อการทำความเข้าใจ ไปสู่การสร้างการยอมรับและไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น หากจะพิจารณาถึงการพัฒนาประชาธิปไตย ก็จะเป็นไปเช่นเดียวกัน ที่จำเป็นจะต้องอาศัยการสื่อสารแบบทางตรง (Interpersonal Communication) บวกรวมกับลักษณะสังคมเครือข่ายแบบชุมชน ไปสนับสนุนการสร้างความรู้ความเข้าใจในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องที่มีความสลับซับซ้อน

ประการที่สี่ เศรษฐกิจใหม่ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง มาจากความสามารถของการดำเนินงานตามมาตรฐานสินค้า ที่บวกรวมเข้าไปกับผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิ-อินทรีย์ เช่นเดียวกับเศรษฐกิจใหม่ของวิสาหกิจทอผ้าบ้านนาต้นจั่น ก็มาจากการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์และกิจกรรมใหม่ๆ ที่ไม่ใช่ผลิตของนาข้าว พืชไร่ และพืชสวน แต่เป็นเศรษฐกิจใหม่ที่เกิดขึ้นจากความคิดสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ทั้งสองกรณี เป็นการสร้างมูลค่าและคุณค่าจากความสามารถของกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม กรณีดังกล่าวนี้ ย่อมจะเป็นข้อบ่งชี้ถึงคุณลักษณะของความสามารถของประชาธิปไตยแบบทางตรงหรือมีส่วนร่วม ที่จะสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ๆ ให้กับสังคมได้เช่นเดียวกัน

บรรณานุกรม

สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์, และคณะ (2553). นวัตกรรม: ความหมาย ประเภท และความสำคัญต่อผู้ประกอบการ. *วารสารบริหารธุรกิจ*, 33(128), 49-65. สืบค้นจาก <http://www.jba.tbs.tu.ac.th/files/Jba128/Article/JBA128Somnuk.pdf>

Diamon, Larry. (2015). Facing up to the democracy recession, *Journal of democracy*, (26), 141-155.

Held, David. (1993). *Prospects for Democracy*. London: Polity Press.

Saxer, Marx. (2009). Performance Matters-Challenge for the Democratic Model and Democracy Promotion. *IPG*, 3, 81-99.